

Mağribli Sefir Temgrütî'nin 1589-1591 Yılları Arasındaki Seyahatinde İstanbul Notları

The Maghrebian Diplomat al-Tamgrütî's Notes from His Istanbul Trip
Between 1589-1591

Yazar Bilgisi Author Information

Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tekirdağ, Türkiye
Asst. Prof., Tekirdağ Namık Kemal University Faculty of Theology, Tekirdağ, Türkiye
ztamdogan@nku.edu.tr, www.orcid.org/0000-0001-9128-4026

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon olmadığını beyan eder. Author declares that she get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij1106110
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
19 Nisan/April 2022	25 Ekim/October 2022

Öz

Bir devletin başka bir devlet nezdinde temsiliyetinin yerine getirilmesinde elçinin yeri oldukça önemlidir. Elçinin karşılanması, huzura kabul edilmesi ise ev sahibi devletin gücünü göstermesi, elçinin geldiği devletle olan siyasî ilişkilerin durumunu göstermesi açısından önemli kabul edilmiştir.

Bu çalışmada bir Mağrib devleti olan Sa'dîler döneminde elçilik heyeti içerisinde İstanbul'a gelen Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Temgrûtî'nin (ö. 1003/1594-95) dönüşte kaleme aldığı eseri sosyo-kültürel açıdan incelenecektir.

Fas'ta 1511-1659 yılları arasında hüküm süren Sa'dîler döneminde İspanya, Portekiz ve Osmanlı ile ilişkiler Mağrib için oldukça önemli idi. Mağrib ordusu Osmanlı askerinin desteğiyle Portekiz'le 1578 yılında yapılan Vâdilmehâzin Savaşı'nda zafer kazanmış ve bu zafer sonrası Ahmed el-Mansûr sultan olmuş ve bölgenin önemli gücü haline gelmiştir. Fakat diğer bir güç olan Osmanlı ile ilişkiler, Sultan Ahmed el-Mansûr'un 1588 yılına ait vergiyi İstanbul'a göndermemesi üzerine bozulmaya başlamıştır. Bunun üzerine Sa'dî Sultanı vergi ve çeşitli hediyelerle birlikte 997/1589 yılında İstanbul'a bir heyet göndermiştir. Gönderilen elçilik heyeti içerisinde, vezir ve devlet tarihçisi olan Fiştâlî (ö. 1032/1622-23)de yer almıştır. Temgrûtî'nin siyasî yetkinliği hakkında biz yeterli bilgi sahibi olmadığımız gibi kendisi de İstanbul'a getirilen mektupla ilgili ve diplomasiyi ilgilendiren başka konularda ayrıntıya girmemiştir. Ayrıntılı olmasa da içtimaî hayata dair müşahedelerini aktarmıştır. Temgrûtî ve heyet 10 Rebiülevvel 999/5 Şubat 1591'de mevlid-i nebî günü Fas Sultanı Ahmad el-Mansur'un huzuruna kabul edilmişler ve merasimlere katılmışlardır. Osmanlı'nın iki elçisinin de hazır bulunduğu bu merasimleri Temgrûtî oldukça ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

16. yüzyılda İstanbul'a Avrupa'dan gelen elçilik heyetinde yer alan kişilerden en azından birisi yapılan bu seyahati çoğunlukla yazmış iken Kuzey Afrika'dan ve özellikle Fas'tan Osmanlı topraklarına gelen sefirler bu tecrübelerini pek de kaleme almamışlardır. Bu açıdan bakıldığında 16. yüzyılda elçilik heyetiyle İstanbul'a gelen ve Mağrib'e döndüğünde bu seyahati kaleme alan Temgrûtî ve eseri önemlidir. Osmanlı ile ilişkilerin her iki taraf için de önem arz ettiği bir dönemde yapılan bu sefâret, Temgrûtî'nin dönüşte yazdığı eseri *en-Nefhâtü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye*'de anlattıkları sosyo-kültürel hayat açısından dikkate değerdir. Temgrûtî'nin çalışmamıza konu olan eseri, Muhammed es-Sâlihî tarafından tahkik edilmiştir. Bu çalışma bu tahkik üzerinden yapılmıştır.

İncelemede görülecektir ki Temgrûtî, güzergâhında bulunan şehirleri özellikle İstanbul'a kadar olanları daha çok başka yazarların anlatılarıyla vermiş; içtimaî ve kültürel hayata dair kendi gözlemlerine fazla yer vermemiştir. Bu da kitap boyunca sanki bu şehirleri kendisi görmemiş gibi bir his uyandırmaktadır. İstanbul'a gelince o, bu şehri Batılı seyyahlar gibi halkıyla, çarşısı, pazarıyla resmetmekten ziyade bir iki mescit, misafir olduğu bir vezirin evi ve misafirperverliği, sultanın huzuruna çıkış gibi bazı konulara ayrıntıya girmeden yer vermiştir. Aynı yıllarda İstanbul'a gelen birçok sefir veyahut diğer görevlilerin ayrıntılı olarak verdiği yerler arasında Fatih Külliyesi yer alırken Temgrûtî'de hiçbir bilgi, gözlem, hikâye yoktur. İstanbul'da kitap ve kütüphanelerin çokluğunu ifade etse de ulemâdan yahut katıldığı ilim meclislerinden bahsetmemektedir. Oysa diğer şehirlerde ilim meclislerine katılıp ulemâdan icâzetler almış ve bunları eserinde anlatmıştır. Eksiklik olarak görülebilecek bu önemli konulara rağmen bizim amacımız iki devlet arasındaki siyasî ilişkiler yahut Sa'dîler'in bu sefâret sonrası yaptıkları ve kendilerine oldukça zenginlik kazandıran Sudan saldırıları olmadığından eserde yer alan içtimaî ve

kültürel öge incelenerek dönemin ve özellikle de 16. asır İstanbul'unun sefâret ve seyahat kitapları içerisindeki yerinin belirlenebilmesine yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye*, Mağrib, Ahmed el-Mansûr, III. Murad, İstanbul.

Abstract

The role of ambassadors is critical in representing a state before another one. Welcoming an ambassador and receiving him have been considered significant as these actions show not only the power of the host state but also the status of the political relations with the state that the ambassador represents.

Adopting a socio-cultural lens, this study analyses the work that Abū al-Ḥasan 'Alī bin Muḥammad bin al-Tamgrūtī (d. 1003/1594-95) wrote on his return from Istanbul, which he visited on a diplomatic mission during the time of Sa'dis.

Relations with Spain, Portugal and the Ottoman Empire were quite significant for the Maghreb during the Sa'di reign in Morocco between 1511 and 1659. Backed up by the Ottoman soldiers, the Maghreb army won a victory in the Wādī al-Makhāzin War against Portugal in 1578, and after this victory, Aḥmad al-Manşūr became the Sulṭān and rose to considerable power in the region. However, the relations with the Ottoman Empire, another great power, began to deteriorate after Sulṭān Aḥmad al-Manşūr rejected to pay Istanbul the annual tax of 1588. Therefore, the Sa'di Sulṭān sent a delegation to Istanbul in 997/1589 with taxes and various gifts. Al-Fishtālī (d. 1032/1622-23), a vizier and state historian, was also a member of the delegation. Al-Tamgrūtī hardly gives enough information about his political power, nor does he provide details as to the content of the letter brought to Istanbul and other similar issues of diplomacy. He reported his observations on social life, albeit not in detail. Al-Tamgrūtī and his delegation were admitted to the presence of Moroccan Sulṭān Aḥmad al-Mansūr on the 10th Rabī'al-awwal, 999/February 5, 1591, the day of Mawlid al-Nabī, and they attended the ceremonies. Al-Tamgrūtī elaborates on these ceremonies in which two Ottoman ambassadors were present.

Although at least one member of the embassy delegations who came to Istanbul from Europe in the 16th century mostly wrote about the trips, the delegations who came to the Ottoman lands from North Africa, particularly those from Morocco, hardly wrote about their experiences. In this respect, al-Tamgrūtī is a key figure, as he wrote about his trip when he returned to the Maghreb from Istanbul with the embassy delegation in the 16th century. This diplomatic mission, which was accomplished at a time when relations with the Ottoman Empire were critical for both sides, is remarkably important in terms of the socio-cultural life that al-Tamgrūtī described in his work entitled *al-Nafkha al-miskiyya fi al-sifāra al-Turkiyya*. Al-Tamgrūtī's work, the subject of the present study, was critically edited by Muḥammad al-Şāliḥī, and the present study was carried out based on this review.

As could be seen in the analysis, al-Tamgrūtī described cities on his way to Istanbul, mostly based on the narratives of other authors; he did not reserve much space to his own observations about social and cultural life. This, in turn, makes one feel, throughout the book, as if al-Tamgrūtī had not seen these cities himself. While describing Istanbul, unlike Western travellers who vividly depicted the city with its people, shops and bazaars, al-Tamgrūtī described one or two mosques, the house and hospitality of a vizier who hosted him, and how he was received by the Sulṭān, without providing details. While the Fātih Kulliyya was among the places described

in detail by many ambassadors or other officials who came to Istanbul during the same years, there is neither information nor observations or stories in al-Tamgrütî's work. Although al-Tamgrütî highlights the abundance of books and libraries in Istanbul, he does not mention the 'ulamā' or the scholarly assemblies he attended. However, he reported participating in such assemblies in other cities and receiving ijāzas from the 'ulamā', and he further described them in his work. Despite such major deficiencies, the purpose of the present study is to disclose the social and cultural properties of that period, particularly those of Istanbul in the 16th century, in embassy and travel books, rather than to examine the political relations between the two states or the empowering attacks made by the Sa'dis on the Sudan after this diplomatic mission.

Keywords: History of Islam, al-Tamgrütî, *al-Nafkha al-miskiyya fi al-sifāra al-Turkiyya*, the Maghreb, Aḥmad al-Manşūr, Murād III, Istanbul.

“Bu şehirde sayılamayacak kadar çok kitap var. Kütüphaneler, çarşılar kitaplarla dolu. Her beldeden her memleketten bu şehre kitap getiriliyor. Biz de Allah'a sonsuz şükürler olsun ki buradan birçok faydalı kitap satın aldık. Bazı âlimlerin kendi hatlarıyla yazdıkları kitaplara sahip olduk ve bunlarla bereketlendik elhamdülillâh.”¹

Giriş

Devletlerarası ilişkileri yürütme sanatı olan diplomasi, bir devletin diğer devletlerle ilişkisini ve bu ilişkiyi belirleyen esasları ifade etmektedir.² Zamanla sağlam bir gelenek ve hukukî statü kazanmış olan ve haber getiren-götüren elçi tarafından icrâ edilen elçilik müessesesi, bir devletin başka bir devlet nezdinde temsiliyetinin diplomat/elçi/sefir aracılığıyla yerine getirilmesi olarak ifade edilebilir.³

Yabancı ülkelere resmî olarak görevlendirilen elçilerin gittikleri yerlerdeki devlet ricali ile görüşmeleri, sosyo-kültürel ve ekonomik hayata dair izlenimleri, yöneticilere sundukları mektuplar, hediyelerin anlatıldığı sefaretnâmeler, seyahat kitapları arasında önemli yer tutan metinlerdir.⁴

Temgrütî, bir diplomat olmaya ait meziyetlere sahip midir bilinmese de getirdiği mektubun içeriği hakkında bilgi vermese de İstanbul ile ilgili anlattıkları önemli görüldüğünden bu çalışmaya konu olmuştur. Ayrıca Temgrütî ve eseriyle ilgili olarak sözlü sunumunu yaptığımız sempozyuma kadar ülkemizde⁵ herhangi bir çalışma

¹ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali et-Temgrütî, *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye: 1589*, thk. Muhammed es-Salihî (Ebûzabî: Dârü's-Süveydî, 2007), 128.

² Uğur Kurtaran, “Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar ile Bu Kaynakların İncelenmesindeki Metodolojik ve Diplomatik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme”, *OTAM* 38 (Güz 2015), 107.

³ Mehmet İpşirli, “Elçi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/3.

⁴ Betül Mutlu, “15. Yüzyılda Hitay'da Bir Timurlu Sefir: Gıyaseddin Nakkaş'ın Hitay Gözlemleri”, *CIU Folklor, Edebiyat* 17/67 (2011/3), 125.

⁵ 5-6 Mayıs 2021 tarihlerinde düzenlenen Ayasofya 2. Uluslararası Kültür, Medeniyet ve Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Araştırmalar Kongresi'nde tarafımızca sunulan ve özet bildirisi yayımlanan “Mağrib Elçisi Temgrütî ve O'nun Gözüyle 16. Yüzyılda İstanbul” adlı çalışmamızdan sonra konu ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi İsmail Ceran'a ait olan ve 2022 yılında satışa sunulmuş olan *Faslı Elçi Tamgrütî'nin İstanbul Seyahati* adlı çalışmadır. Ceran, Temgrütî'nin eserinin “*en-Nafhat el-Miskiyya fi's-Sifarat et-Tourkiya: Relation d'une Ambassade Marocaine en Turquie 1589-1591*” adıyla Henry de Castries

olmaması da bu konunun tercih sebebidir.⁶ Çalışmamızda Temgrûtî'yi elçi olarak İstanbul'a gönderen Mağrib Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr dönemi, III. Murad dönemi Osmanlı ile Mağrib ilişkileri kısaca anlatıldıktan sonra Temgrûtî'nin İstanbul'a doğru seyahati, özellikle Ayasofya Câmii anlatısı, evine misafir olduğu vezir ve ziyafeti, III. Murad'ın huzuruna çıkışı, İstanbul'dan ayrılış ve Mağrib sultanının Merakeş'de düzenlediği mevlid-i nebî merasimine iki Osmanlı elçisi ile davetli oluşları anlatılacaktır. Bu çalışmada Temgrûtî ve eseri üzerinde durulacak, çalışmanın hacmini açacağı için 16. yüzyıldaki diğer çalışmalarla karşılaştırma nadiren yapılacaktır.

1. Sâ'dîler ve Sultan Ahmed el-Mansûr ez-Zehebî Dönemi Mağrib

Fas'ta hüküm sürmüş olan ve kendilerini şerif olarak kabul eden Sa'dîler döneminde Mağrib'in sahil bölgeleri İspanyollar ve Portekizliler tarafından işgal edilmişti.⁷

Mağrib ordusu Osmanlı askerinin desteğiyle Portekiz'le yapılan Vâdilmehâzin Savaşı'nda zafer kazanmış ve bu zafer sonrası Ahmed el-Mansûr (salt. 986-1012/1578-1603) sultan olmuştur.⁸

Sultan Ahmed el-Mansûr, yeğeni Muhammed el-Mütevekkil'in hükümdarlığı döneminde Osmanlı Cezayir'inde mülteci olarak kaldığı için Osmanlı yönetimi ve Osmanlı medeniyeti ile ilgili şahid olduğu gelenek ve görenekleri daha sonra yönetime geldiğinde Fas'ta uygulamaya çalışmıştır. Bu sebeple ülkeyi Osmanlı usûlü olarak eyaletlere bölerek her birinin başına paşa lakaplı eyalet valileri tayin etmiştir. Osmanlı divanını örnek alarak bir de istişare meclisi ihdâs etmiştir.⁹

Temgrûtî'yi sefir olarak İstanbul'a gönderen Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr kazandığı zaferler sonrası eline geçen servet dolayısıyla ez-Zehebî unvanıyla anılmıştır. Bu servetlerin kazanıldığı olaylar arasında en önemlisi Sudan istilası sayılabilir. Bu olayda bölgenin ilmî birikimi ve özellikle kütüphaneleriyle meşhur şehri olan

---

tarafından 1929 yılında Fransızca olarak yayımlanan baskısını esas alarak kullanmış, Arapça metinle de karşılaştırmıştır. Ocak 2022 yılında Nuri el-Cerrah editörlüğünde yayımlanan ve A. Sait Aykut-Nusret Meydan tarafından çevirisi yapılan *Orta Çağ'dan 20. Yüzyıla İslam Dünyasında Seyahat* adlı kitap da bizim çalışmamızdan sonra hazırlanmıştır. Eserde Ebullatif Şâzelî'ye ait olan "Ebü'l-Hasan Ali İbn Muhammed et-Temgrûtî'nin 1590'da İstanbul'a Seyahati ve Aidiyet Meselesi" kitap bölümünün 81-89 sayfaları arasında Nusret Meydan tarafından çevirisi bulunmaktadır. Şâzelî burada Temgrûtî'nin biyografisi, kısaca yolculuk seyri, hasret ve korkuları, Osmanlı'nın başarıları ve fetihlerini övse de özellikle Tunus, Cezayir'de halka onlar tarafından yapılan zulüm ve dolayısıyla ümmetin Sa'dî şeriflerini halife olarak görmek istedikleri düşüncesini ifade etmektedir.

⁶ Editörlüğünü Dale F. Eickelman ve James Piscatori'nin yaptığı ve 1990 yılında basılan *Muslim Travellers Pilgrimage, migration and the religious imagination* adlı kitapta yazar Abderrahmane El Moudden'in "The ambivalence of rihla: community integration and self-definition in Moroccan travel accounts, 1300-1800" adlı bölümünde "Al-Tamgruti and his rihla to Istanbul: competition over the umma/Temgruti ve İstanbul'a yolculuğu: Ümmet üzerine bir rekabet" adlı alt başlığı yer almaktadır.

⁷ İbrahim Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema' fi'l-asri's-Sa'dî* (Dârülbeyzâ: Dârü'r-Reşâdi'l-Hâdis, 1408/1987), 41-45; İsmail Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler (1511-1659)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), 63-65.

⁸ Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 229-272.

⁹ Nüreddin Eğûsân, "et-Te'sirâtü'l-hadariyyetü'l-Osmâniyye ale'l-Mağrib hilâle'l-karni 16", *Mecelletü Leksûs* 7 (Kasım 2016), 78-84.

Tinbüktü'ye girilmiş, birçok âlim kitaplarıyla birlikte Merakeş'e gönderilmiştir.¹⁰ Sa'dî Sultanının altın başta olmak üzere Sudan'ın maddî zenginliklerin ve ilmî, kültürel zenginliklerine sahip olması Temgrûtî'nin de içinde bulunduğu elçilik heyetinin Osmanlı Sultanı III. Murad ile görüşerek Fas'a dönüşleri sonrasına denk gelmesi dikkat çekici olsa gerektir. Fakat konumuz siyasî tarih olmadığı için bu kadarla yetinmek durumundayız.

2. III. Murad Dönemi Osmanlı-Fas Münasebetleri

III. Murad döneminde Fas'ta Osmanlılar, İspanyollar ve Portekizlilerle nüfuz mücadelesi içine girmiş, Sa'dî Sultanı Abdülmelik b. Muhammed'e verilen destek Cezayir beylerbeyliğine getirilen Hasan Paşa ile devam ettirilmiştir. Kasrülkebîr Savaşı ile de Osmanlı'nın Fas üzerindeki etkisi daha da artmıştır.¹¹

Mağrib'de yönetime geçen Ahmed el-Mansûr, çeşitli İslâm ülkelerine ve İstanbul'a bu zaferi ve kendisinin sultan oluşunu bildirmiştir. Bunun üzerine III. Murad, sultana Kur'ân-ı Kerîm ve bir kılıç hediye göndermişse de Ahmed el-Mansûr'un bu hediyeleri az bularak cevap mektubunu geciktirmesi iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmaya başlamasına sebep olmuştur. İki devlet yaşanan diğer siyasî krizler de bu gerginliği artırmıştır. Şöyle ki Cezâyir'den sonra Fas'ı Osmanlı topraklarına katmak isteyen Kılıç Ali Paşa'nın vefatı üzerine Sa'dî Sultanı, 1588 yılına ait vergiyi İstanbul'a göndermemiştir. Bunun üzerine III. Murad'ın Akdeniz'deki donanmaya hareket emrini vermesiyle birlikte Mağrib Sultanı İstanbul'a hem vergi hem de çeşitli hediyeleri götürülen bir elçilik heyeti göndermiştir. Dolayısıyla kendilerini şeriflerden sayarak halifelige daha layık olarak gören Sa'dîler'in bu emelleri doğrultusunda hareket etmeleri sonucunda Osmanlı ile ilişkileri bozalsa da büyük bir olay yaşanmamıştır.¹²

Yukarıda ifade edildiği üzere Sa'dîlerin Kuzey Afrika'da Vâdilmehâzin sonrası bir güç oluşu söz konusudur. Fakat savaştan sonra durumlar değişmiş; Ahmed el-Mansûr, bu zaferi Osmanlı yardımı ile kazandığını unutarak hareket etmeye başlamıştır.¹³ İstanbul'a hediyeler göndermeye devam etse de hutbeyi kendi adına okutmaya başladığı gibi siyaseten İspanya'ya yaklaşmayı da ihmal etmemiştir. Hicaz, Şam ve Mısır'a ulemayı ve talebeyi göndererek halifelik hakkının kendilerine ait olduğunu dillendirmeye başlayan Mağrib sultanı tam bu sırada diplomatik bir hamle yapmış ve Temgrûtî'nin de katıldığı sefâreti İslâm âleminin en önemli merkezi olan İstanbul'a göndermiştir. Birçok konuda sessiz kalan Temgrûtî, yol boyunca uğradığı Osmanlı topraklarında yönetimin zayıflığına, halkın mutsuzluğuna,¹⁴ Sa'dîlerin erdemlerine, Osmanlılar'a kıyasla halifelige daha layık

¹⁰ Hulusi Yavuz, "Ahmed el-Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/99.

¹¹ Bekir Kütükoğlu, "III. Murad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 31/172-176.

¹² Mustafa L. Bilge, "Fas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/190-192; Ahmet Kavas, "Osmanlı-Afrika ilişkileri", 17 Nisan 2006. (Erişim 14 Mart 2019). Mağrib sultanlarının halifelik hususundaki düşünceleri hakkında bk. Stephen Cory, *Reviving the Islamic Caliphate in Early Modern Morocco* (USA: Ashgate Publishing, 2013).

¹³ Sultan Mansûr'un tam da bu dönemde Osmanlıların ve İspanyolların kendi ülkesini ele geçirmeye çalıştığını düşünerek İngiltere ile yakınlaştığı ve bu minvalde Kraliçe I. Elizabeth ile ilişkilerini artırdığı, ona yazdığı mektuplarda aynı hedefleri paylaştıklarını vurguladığı ifade edilmektedir. Gerald Mac Lean-Nabil Matar, *İngiltere ve İslam Dünyası 1558-1713* (çev. Bilal Genç) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 62-77.

¹⁴ Temgrûtî'nin Cezâyir ve Tunus civarlarında Osmanlı'nın halka zulmettiğine dair söylemleri ile alakalı olarak o yıllara ait arşiv belgelerinde bulunan kayıtlar durumun gerekli vergiyi ödememeleri sebebiyle olduğunu

olduklarına vurgu hususunda sessiz kalmamıştır. Her şeye rağmen iki taraf hakkındaki diplomatik görüşmelerin içeriği hâlâ muamma olarak devam etmektedir.¹⁵

1589 yılında Temgrûtî'nin diplomat olarak gönderildiği dönemde Sa'dî Devleti Kuzey Afrika'da her açıdan gelişmekte¹⁶ olsa da Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da kalan bölge olan Fas'ı alma arzusu, Fas ile İstanbul arasında çatışma meydana getirmekte idi.¹⁷ Fas doğrudan Osmanlı yönetimine girmemiş olsa da siyasî ve kültürel olarak Osmanlı ile yakın ilişkiler içerisinde olmuş, Osmanlı ile çatışmaya girmekten kaçınmıştır. Bu ziyaret de aslında Sa'dî sultanın Osmanlı ile askerî çatışmalardan kaçınarak Osmanlı halifeliğine takdire dayalı hukûkî esasları olan bir ilişki kurduğunu göstermektedir.¹⁸

3. Temgrûtî ve İstanbul'a Seyahati

Fas'ın güneyinde yer alan Der'a şehrinin Temgrût beldesinden olan fakîh Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Temgrûtî (ö. 1003/1594-95), şeyh Muhammed el-Bekrî 'nin oğlu ve ayrıca daha önceki yıllarda İstanbul'a elçi olarak gönderilmiş olan Muhammed b. Muhammed'in kardeşidir. Temgrût şehrinin ticaret yollarının kavşağında olması yanı sıra ülkenin önemli tarikatlarından olan Şâzeliyye'nin Nâsiriyye kolunun merkezi olması da dikkat çekicidir. Şehir ayrıca 8/14. yüzyılda Seyyidünnâs Zâviyesi'nin kurulması, 15-16. yüzyılda Portekiz saldırılarından kaçan âlimlerin buraya gelmesi ve 983/1575 yılında Temgrût Zâviyesi'nin kurulmasıyla bölgenin önemli ilim ve tasavvuf merkezi haline gelmiştir. Temgrût Zâviyesi Temgrûtî'nin Sûs'dan Der'a şehrine gelerek Cezûliyye¹⁹ tarikatına intisap eden nüfuzlu bir âlim olarak tanınan dedesi tarafından kurulmuştur. Zâviyenin devlet yönetimi açısından da önemli bir yeri bulunmaktadır. Şöyle ki bu şehre yakın bir beldeden olan Sa'dîlerin yönetimi döneminde âlimlerinin görüşlerinin alındığı, tarikat mensuplarından bazılarının kâtip olarak görevlendirildiği ifade edilmektedir.²⁰ Devlet yönetiminde bir gelenek halini alan bu durum Sultan Ahmed el-Mansûr ez-Zehebî tarafından da sürdürülmüş olup kendisi Sudan'ı ele geçirince Zâviyesi'nden pek çok âlime devlet idaresinde önemli görevleri vermiştir. Bu çalışmanın öznesi olan Temgrûtî de bu zâviyede yetişmiş ve sultan tarafından elçilik heyeti için seçilmiştir. Der'a'nın Temgrût beldesinden iyi bir aileye mensup olsa da o zamana kadar şehirden çıkmamış olduğu

göstermektedir. 987/1579-80 tarihli arşiv belgesinde kayıtlı özet şu şekildedir: "Cezâyir-i Garb beylerbeyisine ve Cezâyir-i Garb ve Tunus ve Trablus-ı Mağrib canibleri defterdarına ve Cezâyir kadısına hüküm: Arab ve Türk'den bazı kimseler beytûlmaldden reayaya ait yerleri satın alıp daha sonra mülkümüzdür diyerek öşr ve rüsumunu vermedikleri bildirilmekle, temessüklerini tetkik edip kadimden mülk yerler değil ise miriye ait rüsumu itiraz ettirmeden tahsil etmeleri." Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 36-313. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/> (Erişim 5 Nisan 2022).

¹⁵ Velîd Mûhan, "er-Rihletü'l-Mağribiyye nahve's-şarki'l-Osmânî fi'l-fetretü'l-hadîseti beyne'l-ehdâfi's-sefâriyyeti ve'n-nevâya'l-hafiyye-rihletü't-Temgrûtî nemûzecen-". (Erişim 2 Temmuz 2021).

¹⁶ Nûreddin Eğûsân, "et-Te'sîrâtü'l-Hadariyyetü'l-Osmâniyye ale'l-Mağrib hilâle'l-Karni 16", *Mecelletü Leksûs* 7 (Kasım 2016), 78.

¹⁷ Amr Ebü'l-Fazl, "Rihletü'l-fakîh et-Temgrûtî min ehemmi'r-rahâlâtî'd-diblumâsiyye elleti urifehe'l-âlem", *el-İttihâd* (2012). (Erişim 12 Ağustos 2021).

¹⁸ Hakim Anker, "et-Temgrûtî. Mağribî fi sefâretin resmîyetin ilâ İstanbul âm 1589", *Âdâb ve Fünûn* (21 Kasım 2020). (Erişim 23 Mart 2021).

¹⁹ Sa'dîler döneminde tasavvufî hayat ve özellikle Cezûliyye tarikatı ile ilgili bilgi için bk. Kadir Özköse, *Fas'ta Tasavvufî Hayat* (Trabzon: Kalem Yayınevi, 3. Baskı 2019).

²⁰ Abdülkadir Zîmâme, "Mea Ebi'l-Hasan et-Temgrûtî fi rihletihî ile'l-Kostantiniyye", *Menâhil*, 25 (1982), 222-223.

düşünülen²¹ Temgrûtî'nin bu göreve nasıl seçildiği bilinmese de sultan, ona güvendiği için asıl elçi olan Fiştâlî'nin heyetine almış olmalıdır. Burada tekrar ifade etmek gerekir ki Temgrûtî'nin kardeşi olan Muhammed de Sa'dî Sultanı Abdülmelik b. Muhammed (salt. 1576-1578) zamanında İstanbul'a elçi olarak gönderilmiştir.²² Aile ve ailenin sahip olduğu tasavvufî güç, Sa'dî Devleti politikasında önemli olduğu için kardeşinden sonra kendisi bu önemli göreve atanmıştır.

Temgrûtî'nin Merakeş'de vefat ettiği ve Kadı İyâz'ın türbesi yakınlarına defnedildiği rivayet edilmektedir.²³

Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr'un emri üzerine Temgrûtî 1 Cemâziyelevvel 997/18 Mart 1589 Cumartesi günü Fas'a gelmek üzere yola çıkmış, çarşamba günü ulaştığı Fas'ta beş gece kalmış; sultanla görüşmüştür. Bu görüşme esnasında sarayda Osmanlı Sultanının elçileri konuk olarak bulunmaktadır. Osmanlı sultanından Mağrib sultanına değerli hediyeler de getiren heyet 20 Mart'ta Fas'tan ayrılmıştır.²⁴

Sultan tarafından İstanbul'a elçi olarak görevlendirilen Temgrûtî, Sidi Muhammed b. Ali el-Fiştâlî²⁵ ile yola çıkmıştır. Heyette kaç kişi olduğu belirtilmemiştir.²⁶

Temgrûtî, heyetle Cemâziyelâhir'in son on gününde Fas'tan ayrılarak Receb, Şaban, Ramazan aylarını geçirecekleri Titvan'a gittiklerini ve kendilerini Cezâyir'e götürecek gemiyi beklediklerini belirtmektedir. Mağrib'de yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkan Sahîh-i Buhârî hatmi Temgrûtî'nin zor geçeceği öngörülen deniz yolculuğunda da teberrüken yapılmıştır. Bu yolculuğa Ramazan Bayramı günü çıkan gemi, Tarğa'ya,²⁷ daha sonra sırasıyla Hüneyn, Vehran, Cezâyir, Becaye, Bûne, Tunus, Sûse, Münsteyr/Münestîr, Mehdiyye, Safakos, Kabis, Cerbe Adası'na ve 26 Zilkade Cumartesi günü Trablus'a ulaşmıştır. Burada Kostantiniyye'den gelmiş olan altmış gemi

²¹ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali et-Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye: 1589*, thk. Muhammed es-Salihî (Ebûzabî: Dârü's-Süveydî, 2007); muhakkik notu 13-22; Ahmet Kavas, "Temgrûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/414-415.

²² Zimâme, "Mea Ebî'l-Hasan et-Temgrûtî fi rihletihi ile'l-Kostantiniyye", 223. Abderrahmane el-Moudden bu sebeple Temgrûtî'nin Osmanlı meselelerini bu görev kendisine verilmeden önce de bildiğini, kardeşinin anlattıkları dolayısıyla yabancı olamayacağını ifade etmektedir. Abderrahmane el-Moudden, "The Ambivalence of Rihla: Community Integration and Self-Definition in Moroccan Travel Accounts, 1300-1800", *Muslim Travellers*, ed. Dale F. Eickelman-James Piscatori (London: Routledge, 1990), 80.

²³ E. Levi-Provençal, "Al-Tamgrûtî, *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)* (Fasc. 165-166), 1998 Leiden, X/171; Kadı İyâz'ın Merakeş'de Bâbü'lân'a defnedildiği belirtilmektedir. M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/116.

²⁴ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, muhakkik notu 31-36.

²⁵ Aldığı eğitimler ve geniş kültürü sayesinde Fas'ın ve Kuzey Afrika'nın inşâda usta ediplerinden biri olmuştur. Fas Sultanı Ahmed el-Mansûr'un özel kâtibî olmuş, başkâtipliğe ve vezirliğe kadar yükselmiştir. Sultan, Osmanlı'daki vak'anüvislik geleneğinden etkilenerek Fiştâlî'yi devletin resmi tarihçisi yapmıştır. Eseri *Menâhilü's-safâbir* devlet tarihçisi olarak yazdığı ve Sudan fetihlerini, zaferlerini, Fas'ın siyasi, içtimâî durumunu, o dönemin ulemasını yazdığı 8 ciltlik eseridir. Eserin sadece 2. cildi günümüze ulaşmıştır ki bu kısım Sultan Ahmed el-Mansûr'un on beş yıllık yönetimini kapsamaktadır. Najat Mrini, "Fiştâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/148-149.

²⁶ Osmanlı Devleti'ne gelen elçilik heyetinde bulunan kişi sayısı hakkında da genellikle çeşitli bilgiler mevcuttur. Heyetler içinde tercümanlar, sır kâtibî, mektupçu, tabip, aşçı, berber, çeşitli hizmetkârlar bulunmakta idi. 1591'de yıllık vergiyi getiren Avusturya elçisi Frederic Kregwitz'in maiyetinde kardeşleri ve diğer görevlilerle 50 kişi bulunduğu belirtilmektedir. 1574 yılında İran hükümdarının gönderdiği elçi Tokmak Han'ın maiyetinde 250 kişi, 500 deve yükü eşya ve hediye bulunmakta idi. İpşirli, "Elçi", 11/12.

²⁷ Temgrûtî, İbn Abdîrahbih'in bu şehri ve bundan sonra zikredilecek olan birçok şehri nasıl vafettiğini anlatmaktadır.

bulduğunu ifade eden Temgrûti, donanmanın başında bulunan komutanın ise burayı yönetmek için geldiğini belirtmiştir. Temgrûti ve içinde kâtib Sîdî Muhammed b. Ali el-Fiştâlî ve arkadaşı Sîdî Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Kasım vb. arkadaşlarının birlikte olduğu heyet, Trablus'da bir ay on iki gün kaldıktan sonra oldukça zorlu bir yolculuğa daha çıkmışlardır. Temgrûti bu yolculukta boğulma korkusu yaşamıştır öyle ki bir şey yiyip içemez, konuşamaz hale gelmiş; bu korku ve endişenin ondaki aile ve vatanına olan özlemini kat be kat çoğalttığından bahsetmiştir.²⁸

Temgrûti İstanbul güzergahında bulunan şehir tavsiflerinde İbn Abdirabbih, İbn Battûta, Bekrî ve özellikle Belevî'den oldukça fazla alıntı yapmakta; bir şehirden diğerine geçerken konular hep deniz, liman, denizde yaşanan zorluklar, boğulma tehlikeleri olurken kurtulunca da hamd ve şükür makamında beyitler ve âyet-i kerîmeler sıralanmaktadır.

Yolculuğun sonlarına doğru ise deniz sâkinleşmiş ve Türk topraklarına girmişlerdir. Gece gündüz Hıristiyan saldırılarına karşı korunmakta olduğunu belirttiği Menekşe ve Kızılhisar'a uğradıktan sonra Dardanel/Çanakkale Boğazı'nı geçmişlerdir. Bu boğaz ile İstanbul Boğazı arasına herhangi bir geminin izinsiz olarak geçemeyeceğini, düşman yahut kâfir gemisi geçmesin diye sultanın adamları tarafından sürekli gözetlendiğini belirtmiştir. Burada Temgrûti "Kiyamete kadar da Hıristiyanların buralara girmesinden şehri Allah muhafaza etsin." diye duâ etmektedir. Sonra Marmara Adası'na sonra Türklerin Kızıl Adalar diye isimlendirdiği Prens Adaları'na gelmişlerdir ki burada şiddetli fırtına çıkmıştır. 16 Muharrem 998/25 Kasım 1589 günü İstanbul'a giriş yaptıklarını belirten Temgrûti, o gece gemide kalıp ertesi gün şehre girdiklerini, devlet yetkilileriyle görüşüp selamlaştıklarını sonra da tekrar gemiye dönüp kendilerine sultanın sarayına yakın bir menzil/konak hazırlamalarını beklemişlerdir. Hazırlanınca da konağa geçmişlerdir.²⁹

16. yüzyıl dünyasında Osmanlı Devleti güçlü unsur olarak dönemin en geniş ve en parlak çağını yaşamakta olup güçlü idaresi tenkit edilse de çekinilen ve oldukça da merak edilen bir konuma sahip idi. Bu noktada karşımıza çeşitli devletlerden Osmanlı'ya gönderilen elçiler konusu çıkmaktadır. Bu elçiler Osmanlı padişahları ile görüşmek için oldukça uzun yolculuklara katlanıp geldikleri İstanbul'da da uzun müddet bekleyerek sultan ile görüşmeyi hedeflemişlerdir. Ayrıca gelen hemen her yabancı görevli birer sefaretnâme yahut seyahatnâme yazarak gördüklerini anlatmaya çalışmıştır. Bu yüzyılda özellikle İstanbul'a gelen Müslüman seyyahlar arasında Mısırlı âlim, edip, şair Bedreddin İbn Râdiyeddin el-Gazzî (ö. 984/1577), Mekke ve Yemen'e dair yazdıklarıyla meşhur Kutbeddin Mekkî en-Nehrevâlî (ö. 990/1582)³⁰ ve bu çalışmada söz konusu edilen Temgrûti sayılabilir.³¹ 16. yüzyılda İstanbul'a yolu düşen Avrupalılar arasında ise elçi, yahut elçilikte herhangi bir görevli, tüccar yahut esirler bulunmakta ve hatıralarını, gördüklerini kaleme aldıkları ve hatta bazılarının resimlediği kitaplarda oldukça ayrıntılar bulunmaktadır. Bu çalışmamızda konu edindiğimiz Mağribli elçilik heyetiyle İstanbul'a

²⁸Temgrûti, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 37-105.

²⁹Temgrûti, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 108-111.

³⁰ Gazzî ve Mekkî'ye ait olan seyahatnamelerin tahkikli metin için bk. Ekrem Kâmil, "Hicrî onuncu-milâdî on altıncı- asırda yurdumuzu dolaşan Arab seyyahlarından Gazzî-Mekkî Seyahatnamesi" Tarih Semineri Dergisi 1/2 (1937), 3-90.

³¹ Semavi Eyice, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve İstanbul'un Görünümü", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1-2 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988), 99-107.

gelmiş olan Temgrûtî ile aynı yılların İstanbul'unda yaşamış, aynı havayı teneffüs etmiş, aynı padişahlarla ve devlet adamlarıyla görüşmüş, aynı pazarlarda gezmiş olmaları açısından ifade edilmeye değerdirler. Ancak bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için karşılaştırmalar sınırlı tutulmuştur. Dönemin Avrupalı sefirleri, seyyahları dönemin süper gücü olarak ziyaret ettikleri Osmanlı Devleti'ne olan merak, korku, hayranlık her ne duygusu ile olursa olsun gözlemlerinde Temgrûtî'ye nisbetle oldukça ayrıntılı yer vermişlerdir. Bunlar arasında yer alan birkaç örnek şunlardır: Ogier Ghislain de Busbecq 1554-1562 yılları arasında İstanbul'da iki sefer bulunmuş, eseri *Türkiye Mektupları* adı ile Türkçe'ye çevrilmiştir. Melchior Besolt, İstanbul'a 1584 yılında Heinrich elçiliğiyle gelmiş ve gördüklerini eserinde anlatmıştır. 1584-1602 yılları arasında birkaç kez hem ticaret hem sefaret amacıyla İstanbul'da bulunan John Sanderson, *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602* adlı eseri yazmıştır. Hans Lewenklaue, 1584'te elçilik heyetiyle geldiği İstanbul'la ilgili olarak *Neuwe Chronica Türkischer Nation...* adlı eserini kaleme almıştır. Reinhold Lubenau, Viyana'dan elçilik heyetinin eczacısı olarak 1587-1589 yılları arasında İstanbul'da kalmış ve Beschreibung des Reinhold Lubenau adıyla yazdığı beş ciltlik eseri İstanbul gözlemleri açısından önemlidir. Richard Wrag Barton *A Description of a Voyage to Constantinople ...* adlı eserini 1588 yılında İstanbul'a elçi olarak geldiği zaman tuttuğu notlardan meydana getirmiştir. Kraliçe Elizabeth tarafından gönderilen heyette bulunan Thomas Dallam, İstanbul gözlemlerini *The Diary of Master Thomas Dallam 1599-1600* kitabında anlatmıştır.³²

4. Temgrûtî'nin İstanbul Temaşası

Temgrûtî'nin İstanbul ve İstanbul halkını anlatmasına geçmeden önce o yüzyılda şehrin mahalleleri hakkında bilgi vermek uygun olacaktır. İstanbul'un fethi itibarıyla oluşturulan ve içinde çeşitli mahalleler bulunan Suriçi'nde 1600 yılı itibarıyla 13 nahiye ve 226 mahalle bulunmakta idi.³³ Bazı semtlerde etnik nüfus yoğunlukları olsa da Temgrûtî'nin de belirttiği bir husus vardır ki Yahudiler ve Hıristiyanların Müslümanlarla birlikte karışık halde yaşıyor olmalarıdır.³⁴³⁵

Temgrûtî İstanbul'u anlatmaya bu şehirle ilgili rivâyetlerden başlamıştır. Bunlar arasında "Kayser'in şehrinde ashâbımdan gazâ edecek ilk orduya Rabbim mağfîret etsin" ve "Müslümanlar Konstantiniyye'yi fethetmeden ve Rumlarla savaşmadan kıyamet kopmayacaktır." hadis rivayetleri yer almaktadır. Ayrıca İstanbul için ilk gazveye katılanın Yezid b. Muaviye olduğunu belirtip, bu gazvede Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin vefât ettiği bilgisini eklemiştir.³⁶

³² Bu bibliyografya ve daha fazlası için bk. Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam* (İstanbul: Akbank Yayınları, 1993). Ayrıca bk. Baron W. Wratislaw, *Baron W. Wratislaw'ın Anıları* 16. *Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler* (çev. M. Süreyya Dilmen) (İstanbul: AD Yayıncılık, 2. Basım, 1996).

³³ Mehmet Canatar, "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri (1453-1923)", *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İdari Yapı, 219, 229, 231-233. (Erişim 21 Mayıs 2021).

³⁴ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 117.

³⁵ 16. Yüzyıl İstanbulu için bk. Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)* (İstanbul: Devlet Basımevi, İkinci Basım, 1935).

³⁶ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 111-112. Konu ile ilgili değerlendirme ve tartışmalar için bk. Mehmet Ali Kulat, "İstanbul'un Fethini Müjdeleyen Hadisin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi* 37/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2001), 5-23; İsrail Balcı, "İstanbul'un Fethine İlişkin Hadis Rivayetlerine Farklı Bir Yaklaşım", *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu* 2 (27-29 Mayıs 2014), 859-889.

Temgrûtî daha sonra şehri çeşitli açılardan tavsif etmeye başlamıştır. Öncelikle saray hakkında bilgi vermiştir:

“Şehrin girişinin baş kısmında kendi dillerinde “saray” dedikleri yer olan sultanın kasrı var. Gerçekten çok büyük bir mekân. Sarayın içinde meskenler var, gılman meskenleri var. Bahçesi ve dinlenme, gezi yerleri var. Denize açılan büyük bir kapısı var. Burada sultanın gılmanlarla birlikte bazen sohbet etmek için oturduğu süslü kubbeler yapılmış. Gemi gezintisi de yapıyor Sultan. Sarayın savunulması ve korunması için gerekli tedbirler alınmış, sarayın surları dışında deniz tarafından gece gündüz nöbet tutan gılmanlar var. Bu büyük kapıda büyük ve küçük gemiler hazır duruyor sultanın gezileri için... En çok da sultan, denizden Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabrini ziyarete gidiyor. Sultanın Süleymaniye’de de sarayı³⁷ var. Orada küffâr kızları ve onları te’dîb edecek, eğitecek sultanın hizmeti için ıslah edecek kadınlar oturuyor. Onlar içinden iyi te’dîb edilenler sultanın sarayına terfi edebiliyor. Süleymaniye’deki sarayın önünde birçok kapıcı ve bekçi yer alıyor, herhangi bir erkek yaklaştırılmıyor saraya.”³⁸

Temgrûtî'nin belki de en ayrıntılı tavsif yaptığı konular arasında naklen vereceğimiz limanlar, gemiler, İstanbul evlerinin mimari özellikleri ve birbirine bitişik hali, Atmeydanı ve Dikilitaşlar yer almaktadır:

“Bu şehir gerçekten çok geniş ve birçok kapı ile çevrelenmiştir. İmaretlar, binalar, mescitler, camiler, çarşılar, hamamlar ve oteller... Rum beldelerinin başşehri. Kayser şehri. Hâlâ Müslümanlar bugün Rum ismini kullanıyorlar hatta hatt-ı Rûmî dedikleri bir yazı çeşitleri bile var. Liman çevresinde daire şeklinde yer alan binalar var. Haliç’te oldukça farklı gemiler var. Eski savaş ve ticaret gemileri ağribâr,³⁹ başarda ve hafif yük taşıyan küçük gemiler, sandallar yer almakta ve limanda bunlardan karınca gibi çok sayıda bulunmaktadır. Bunların Osmanlılar nezdinde Galata, Bostanlar ve diğer yerlere yük ve ihtiyaçları taşıyan ve eşek görevi gören bir durumları söz konusudur. Hatta haşhaş, saman ve odun da taşırlar. Bu büyük şehrin sağ kısmına İstanbul, kuzeydeki diğer kısmına Galata derler. Evler birbirine bitişik şekilde yer almaktadır. Şehrin çarşıları sayılamayacak kadar çoktur. Ve bu çarşılarda dünyada ismi geçen hemen her eşya bulunmaktadır. Şehrin sokakları geniş taşlı yollar ve dükkânlarla doludur. Evleri zayıftır ve daha çok ahşaptan yapıldığından yangınlar da hızla yayılır. Ekâbir ve zenginler dışında taş ve tuğla kullanan pek kimse yoktur. Şehirde Atmeydanı denilen bir mekân var. At gösterilerinin yapıldığı mekan, yılanlı vs. taşlar sütunlar var niçin kurulmuş bilinmez bu taşlar. Üzerlerinde demir ve bakırdan bantlar, bazılarında yılan vs. hayvan figürleri yer almaktadır.”⁴⁰

Şehri anlatmaya “medrese işlevi gören” zâviyelerle/tekkelerle devam etmiştir. Burada talabenin ve gariplerin kaldığı odaların olduğunu, bu insanların orada yemek yiyip, gece gündüz kalabildiklerini ancak ilim talibi olmayan ibnû’s-sebilin üç gece misafir edilebileceğini belirtmiştir. Temgrûtî Üsküdar’ı anlatırken semtin özellikle evlerinden,

³⁷ Eski Saray/Sarây-ı Atîk-i Âmire: Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethi sonrasında bugün Beyazıt Camii ile Süleymaniye Camii topraklarını içine alan, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü ile aynı üniversitenin bazı bölümlerinin üzerinde bulunduğu alana yapılan, İstanbul’da inşa edilen ilk Osmanlı sarayıdır. Banu Bilgicioğlu, “Sarây-ı Atîk-i Âmire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/122-125.

³⁸ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 117-118.

³⁹ Ağribâr: 16. asırda kullanılan ve otuzdan fazla top taşımaya yarayan yelkenli ve büyük gemilerden birisi, ağrıpar. Turgut Güler, *Deryâlar Sultanı: Barbaros Hayreddin Paşa'nın Romanı*. <https://books.google.com.tr/books?id> (Erişim 21 Temmuz 2022).

⁴⁰ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 111-117.

mescitlerinden, bahçelerinden, halkın ve sultanın dinlenmesi için tertip edilmiş gezinti yerlerinden bahsetmektedir.⁴¹

Temgrûtî, ayrıntılı verdiği bilgilerle Ebû Eyyûb el-Ensârî kabrinin, İstanbul'a dini açıdan kazandırdığı itibarı yansıtmaktadır. "Oldukça büyük bir makam" diye ifade ettiği bu yerin vakfının da çok olduğunu belirtmektedir. İpekle örtülü kabrin bulunduğu mekânda şamdanlarda mumlar ve ziyaretçilerin okuması için birçok mushaf bulunmaktadır. Her vakit ziyaretçi akını ve ayrıca izdiham olduğu için kapıda sürekli kapıcılar ve hacipler bulunmaktadır. Özellikle devlet büyükleri, Türk eşrâfî Ebû Eyyûb el-Ensârî kabrine komşu olmak için buraya defnedilmek istemektedirler. O yüzden buradan kabir yeri satın almak oldukça pahalı bir iş olmaktadır. Hayır ehli ve halk tarafından çok kıymet verilen bu kabri Temgrûtî de hem Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye dua etmek hem de bereketinden faydalanmak için ziyaret ettiğini anlatmaktadır.⁴²

Temgrûtî'nin gözlemlerine göre suyun, mescitlerin ve dükkânların bol olduğu İstanbul'da diğer bir bolluk ise kitap hususunda yaşanmaktadır. O, sefâretinde İstanbul'da sadece kitap çokluğundan değil kütüphanelerin ve çarşının kitaplarla, kitapla ilgili dükkânlarla dolu olduğundan, dünyanın her yerinden İstanbul'a kitap geldiğinden bahsetmektedir. Ona göre İstanbul'da sultan ve vezirler tarafından yüzlerce kitap ihtivâ eden kütüphanelerin kurulmuş olması da önemli bir durum olsa gerektir. "Kitaplar öyle fazladır ki insan bunların çokluğuyla şaşkınlık yaşıyor." diyen Temgrûtî İstanbulluların ilmî seviyesinden övgü ile söz ederken o bu seviyenin çeşidini ve sayısını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği kadar çok sayıda kitabın bulunması ile açıklanabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla 16. yüzyılda İstanbul'daki kitap satışı ile ilgili yaşanan gelişmeleri Temgrûtî'nin gözlemleri de âşikâr kılmaktadır.⁴³

Temgrûtî'nin İstanbul'un kitap ve kitapçılarıyla ilgili gözlemleri ayrıca İstanbul'da karşılaştığı ilim dünyası, fakîhlerin ilim meclisleri ile şu şekilde devam etmektedir:

"Onların fakîhleri fıkıhlarını tefsir, nahiv, tasrîf, beyân, bedî', ilm-i kelâm ve diğerleriyle birlikte okuyorlar. Onların nahiv konusundaki kitapları İbnü'l-Hacib'in *el-Kâfiye*'sidir. Bu şehirde sayılamayacak kadar çok kitap var. Kütüphaneler, çarşılar kitaplarla dolu. Her beldeden her memleketten bu şehre kitap getiriliyor. Biz de Allah'a sonsuz şükürler olsun ki buradan birçok faydalı kitap satın aldık. Fakîhlerden çok şeyler işittik, dersler dinledik, rivâyetler duyduk ve onlardan rivâyette bulduk. Bazılarının kendi hatlarıyla yazdıkları kitaplara sahip olduk ve bunlarla bereketlendik elhamdülillâh."⁴⁴

İstanbul'daki kitap bolluğu Batılıların da dikkatini çekmiştir. Rönesans dönemi Arapçaya ve İslâm dünyasına karşı duyulan ilgi ile gözler İstanbul'a çevrilmiş, Batılılar kitap temini için buraya gelirken, sefaret göreviyle bu şehirde bulunanlar da giderken yanlarında önemli miktarda kitap götürmüşlerdir. Bunlar arasında Temgrûtî ile aynı yüzyılı paylaşan sefir O. Giselijin von Busbeck, Viyana'ya götürdüğü kitaplarla ilgili olarak

⁴¹ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 112.

⁴² Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 118.

⁴³ Hemen bütün portrelerinde elinde kitap ile tasvir edilen sultan III. Murad dönemi kitap yazımı ve sanatı açısından oldukça önemli bir dönemdir. Bu portreler için bk. Sibel Ak, *TSMK'da Bulunan III. Murad Tuğrasının Desen ve Renk Yönünden İncelenmesi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Astronomi, astroloji ilimlerine vâkıf Mağrib Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr'un da çok nadir ve değerli eserlerin bulunduğu güzel bir kitap koleksiyonuna sahip olduğu ifade edilmektedir. Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 276.

⁴⁴ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 128.

Grekçe yazmalardan ve 240 civarında kitabın kralın kütüphanesine götürüleceğinden bahsetmiştir. Bu seyyâh ve sefirlerin 17. yüzyıl itibariyle kitap alma işini daha bilinçli halde yapmaya başladıkları ve artık özellikle aradıkları kitapları temin edip ülkelerine götürdükleri gözlenmiştir.⁴⁵

Temgrûtî İstanbul'da karşılaştığı fukahâ ve ulemânın çoğunun Hanefî olduğunu, kendi mezhebi olan Malikî mezhebinin pek bilinmediğini⁴⁶ ve İmam Mâlik'e ait kitapların oldukça ucuza satıldığını ifade etmiştir.⁴⁷ Ayrıca dikkat çeken bir husus da Temgrûtî'nin İstanbul'a gelene kadarki yolculuğunda uğradığı birçok şehirde bölgenin ulemasının ilim meclislerine katılıp çeşitli icazetler almasıdır. İstanbul'da bu durumdan hiç bahsetmemektedir.

Temgrûtî İstanbul'da iken şehrin tarihinde oldukça yıkıcı etkiler yapan yangınlardan birisi yaşanmıştır. Yangın 22 Cemâziyelevvel 997/8 Nisan 1589 Cumartesi günü çıkmıştır. Temgrûtî 1589 Beylerbeyi Vak'ası diye bilinen ve İstanbul'u oldukça etkilemiş olan bu yangında çok sayıda binanın yandığından bahsetmektedir. Yanan binalar arasında 28 cami/mescit, 22 bin oda, han, 15 bin dükkân, dokuz hamamın yer aldığı belirtilmektedir.⁴⁸ Tabii olarak şehir büyük ve geniş, yapıları çok olduğu için bu sayılar şehrin küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Temgrûtî, bu yangında daha çok Yahudilerin dükkânlarının ve binalarının yandığını ifade etmektedir.⁴⁹

Temgrûtî'nin eserinde sıradan halkın çok da gözükmeyeceği, verdiği insan hikâyelerinde daha çok zenginlerin ve devlet ricâlinin yer aldığı göze çarpmaktadır. Kışın konuk olduğu bir vezirin evi ve bu evdeki tefrişatı ve ikramı anlatırken bu dikkat

⁴⁵ İstanbul'da kitap ve kitap üretim malzemesi satan sahaf, kağıtçı, mürekkepçi, mücellit dükkânları doğal olarak medreselerin bulunduğu Divanyolu'ndan Edirnekapı'ya kadar uzanan yol güzergâhında bulunmakta idi. Kapalıçarşı'da sahaf esnafıyla ilgili 926/1520 tarihli kayıta bir zâviye ve iki sandık sahafra aitti. Çarşı dışındaki dükkânlar arasında da 44 mücellit dükkânından bahsedilmektedir. 16. yüzyıl kayıtlarından bazılarında sahafın buldukları yer Bezzâzistan olarak belirtilmektedir. İsmail E. Erünsal, "Sahaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/504-506. Viyana'dan 20 Ocak 1555 yılında gelen Busbeck, Viyana'ya pek çok hayvan, halı, keten, arabalar dolusu olarak ifade ettiği birçok kitabı kendisi götürmüş, 240 ciltlik yazma koleksiyonunu da deniz yoluyla Venedik'e yollamıştır. Bunların yanı sıra lale ve leylak bitkilerinin de batıya onun götürdüğü ifade edilmektedir. Yol boyunca uğradığı hanlarla ilgili olarak "bunlar daha geniş ve ayrı ayrı yatak odalarıyla cidden büyük binalardır. Hanlar, Hıristiyan, Yahudi, zengin fakir hiç kimseyi reddetmezler. Kapı herkese aynı surette açıktır. Hanlara inenlere yemek vermek âdettir." gözlemini ifade etmektedir. Zeki Arıkan, "Busbeck ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı Araştırmaları IV* (1984), 197-224.

⁴⁶ Oysa Osmanlı medreselerinde sadece Hanefî mezhebine ait kitaplar değil mukayeseli fıkıh usulü için çeşitli mezheplere ait kitaplar da okutulmakta idi. Hasan Kayapınar-Ömer Korkmaz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-ı Semân ve Süleymaniye Örneği)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10-54 (2017), 1018. Doi: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434670> (Erişim 21 Temmuz 2022).

⁴⁷ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 125.

⁴⁸ 1589 Beylerbeyi Vak'ası diye bilinen ve İstanbul'u oldukça etkileyen bir yangındır. Kapıkulu askerlerinin ulûfelerinin gecikerek ve yarı düşük akçe ile ödenmesi sebebi ile isyan etmeleri sırasında çıkmıştır. Çıkan yangın da o kadar büyüdü ve kontrolden çıktı ki payitahtın üçte birinin günlerce yanmasına sebep olmuştur. Kapalıçarşı civarında çıkmış olan yangın, Yahudi mahallesiyle Bitpazarı'nı tamamen yok ederek Gedikpaşa Hamamı'na kadar ulaşmıştır. Günhan Börekçi, "1589 Beylerbeyi Vak'ası Sırasında Çıkan Büyük İstanbul Yangını", *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu* (29 Mayıs-1 Haziran 2013); Kenan Yıldız, "Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları", *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 1/489. (Erişim 24 Mayıs 2021). Günhan Börekçi yangının gününü 1 Nisan olarak verirken Kenan Yıldız, Temgrûtî gibi 8 Nisan olarak vermektedir.

⁴⁹ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 117.

çekmektedir. Soğuk sebebiyle halkın gece gündüz evlerde ateş yaktığını, yaktıkları ateşin dumanlarının çıkması için delikler koyduklarını, yüksek kaliteli ipek veya kıymetli örtü ve halılarla tefriş edilmiştir. Evlerde yatakların bu ateşlere yakın bir yerlere konulduğunu belirtmiş ve buna misafir olduğu bir konakta şahit olduğunu söylemiştir. Konuk olduğu bu evi ve bu evde nasıl misafir edildiğini şu şekilde anlatmıştır:

“Sultanın vezirlerinden birinin -ki eşi sultanın kızı oluyor-evine konuk olduk. Bize ziyafet verildi buradaki çeşit çeşit yemekler, rengârenk içecekler şekerli, ballı, hoş kokulu. Hizmetçilerin sağ elinde öd, anber sol elinde gül ve çiçek suları bizlere döküyorlardı. Duvarlar çok kıymetli örtülerle süslenmişti. Evde her yerde ateş vardı. Habeşli, Rum hizmetçiler sıra sıra ayakta duruyorlardı. Hepsinin üzerlerinde güzel, süslü ve renkli elbiseler, kaftanlar vardı. Her birinin elbisesi diğerinden farklıydı. Vezirin emirleri doğrultusunda hareket ediyorlardı.”⁵⁰

Evin bir vezire ait olduğunu ve eşinin de sultanın kızı olduğunu açıklaması dolayısıyla bu vezirin Damad İbrâhîm Paşa (ö. 1010/1601) olduğunu anlamaktayız. Vezir, III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'la 1586'da evlenmiş, özellikle Mısır, Lübnan civarında elde ettiği başarılar dolayısıyla İstanbul'a döndüğünde kendisine Atmeydanı'ndaki Makbul İbrâhîm Paşa Sarayı⁵¹ verilmiştir. 1589'da İstanbul'da meydana gelen Beylerbeyi Vak'ası'nda Sadrazam Siyavuş Paşa ve bazı vezirlerle birlikte azledilmiş olsa da birkaç yıl sonra üçüncü vezirliğe, 1596'da yılında ise sadrazamlığa getirilmiştir.⁵² Dolayısıyla Temgrûtî'nin evinde misafir olduğu vezir Damad İbrahim Paşa, eşi III. Murad'ın çeşitli vakıflarıyla meşhur kızı Ayşe Sultan,⁵³ ev ise Atmeydanı'ndaki Makbul İbrahim Paşa Sarayı'dır.

Temgrûtî, Türklerin para kazanmak ve başka dünyevî menfaatler elde etmek için büyük çaba sarfettiklerini, kendilerine verilen en küçük hediye için bile oldukça çok tazim ettiklerini belirtmektedir.⁵⁴

Temgrûtî, Osmanlı'nın cihad konusuna bakışını ifade ederken, tımar sisteminden haberi olmadığını aşikâr etmekte ve onların Türk kökenlilere görev vermediğini, dolayısıyla da Türk kökenlilerin daha çok hamallık yaptığını ifade etmektedir.

“Cihad, onlar için küffâra karşı daima ayakta duruştur. Bu beldelerden getirtilen binlerce çocuk, sultanın sarayında, vezirlerin evlerinde yahut orduda eğitilir, İslâm'a uygun olarak terbiye ettirilir, okuma-yazma öğretilir. Onlara acem gılman diyorlar. Bunlar arasından akli ve ahlâkı ile göze çarpanlar Sultanın hizmeti için seçilir; Divânü'l-cünd için tespit edilirlerdi. Sultanın vezirleri de onlardan seçilirdi.”⁵⁵

5. Temgrûtî'nin Nazarıyla Ayasofya

“Şehrin câmilere Allah'ı zikirle imar edilmişlerdir. En büyük câmi ise sultanın saray kapısının orada yer alan Ayasofya'dır. Dünyanın en ilginç ve en büyük yapılarındandır. Görmeyenler için

⁵⁰ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 119-121.

⁵¹ Bu Saray bugün Türk İslâm Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır.

⁵² Nezihî Aykut, “Damad İbrâhîm Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/440-441.

⁵³ Ayşe Sultan, evlilikleri, vakıfları ve yazılı vasiyetnamesi için bk. Zübeyde Güneş Yağcı-Mustafa Akkaya, *III. Murad ve Safiye Sultan'ın Kızları Ayşe Sultan* (Ankara: Berikan Yayınları, 2018). Ayrıca Üsküdar'da İmrahor Caddesi üzerinde, İmrahor Camii karşısında yer alan Ayşe Sultan Çeşmesi, Ayşe Sultan tarafından 1598 yılında inşa ettirilmiştir. (Erişim 15 Ağustos 2021).

⁵⁴ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 125.

⁵⁵ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 125.

onu anlatmak, vasfetmek mümkün değildir. İştirmekle onun vasfını aklın anlaması da mümkün değildir.” diyen Temgrûtî'nin Ayasofya'yı ayrıntılı vasfı ve Süleymaniye ile karşılaştırması ise şu şekilde olmuştur:

“İslâm'dan önce büyük bir kilise idi. Allah bilir ki Kudüs'teki gibi devâsa olarak bina edilmiştir. Bazı tarih kitapları zikreder ki bu yapıyı Konstantin adlı Kral, maiyetindekilerle Hıristiyanlığa girdiğinde yaptırmıştır. Tahtında oturur şekilde tasvir edilmiştir. Bir diğer rivâyette denilir ki bu binayı Hz. Süleyman'ın halasının oğlu Âsaf b. Berahyâ inşa ettirmiştir.⁵⁶ Cinlerin yaptığına dair rivâyetler yerinde olsa gerek çünkü insan âciz kalıyor bunun gibi bir bina yapmakta. Mescidin ortasında büyük ve çok yüksek bir kubbe var. En tepede güvercinler uçmakta. Yerde oturan bir kişi bu yükseklikteki kubbede uçuşan kuşları serçe zannedebilir. Bu mescit bize karada görünen ilk yapı olmuştur, oldukça süslü bir binadır. Kubbenin dairesi 100 adımdan fazladır. Mermer, süslü sütunlar o kadar büyüktür ki iki adam elleriyle çevrelemeye çalışsa elleri kavuşmaz birbirine. Trabzanlarla koruma sağlanan bir kat var. Ramazan gecelerinde yakılan kandiller var. Yerler mermer levhalarla; duvarlar içeriden mermerle kaplıdır. Mescidin içi çeşitli şekillerle nakışlanmış, birbirine benzemeyen sekizgen, altıgen ve dörtgen desenlerle süslenmiş. Altın ve camdan yapılmış, sayılamayacak kadar çok kandili vardır. Minberi oldukça yüksektir. Saf beyaz mermerden yapılmıştır. Tepesinde süslü bir kubbesi vardır. Mihrab da mermerden yapılmıştır, Kur'ân'ı Kerîm rafları vardır çevresinde. Sağında ve solunda mumlar. Mihrab kubbenin yarısına kadar değerli kadife halılarla tefrîş edilmiştir.

Mescitte tederîs için ve ayrıca müezzinler ve Kurân-ı Kerim'den hizipler okuyan kâiler için kürsüler vardır. Mescidin dışında kandillerle çevrili minareler vardır. Ramazan'da yakılır bu kandiller. Bu bütün şehirlerdeki gelenektir. Hatta bütün meşrik ülkelerinde. Mescidin içinde çeşitli sûretler, salib /haçlar, meleklerin sûretleri yer almaktadır. Üst katta Peygamber Yahyâ, Zekeriyâ, Meryem ve oğlu İsa'nın sûretleri yer almaktadır. Müslümanlar buraya girdiklerinde haç sûretlerini ortadan kaldırmışlar ve bazı diğer sûretleri de. Bazılarını ise yerinde bırakmışlardır. Bu şehirde bu mescide benzer mescit inşa edilmeye çalışmışlardır. Fakat bundan âciz kalmışlardır. Buna benzer en yakın mescit ise Süleymaniye'dir. Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği ve oraya defnedildiği camidir. Yapılışını ve inşâsını, imarını Ayasofya'ya benzetmişlerdir. İskenderiye'den iki gemi ile 4 sütun getirilmek istenmiş, bir gemi batmıştır. Burada Tunus/Munastırlı bir adamla karşılaştım. O bana bu sütunların İskenderiye'deki kapılardan çıkarılarak getirildiğinin hikâyesini anlattı. Fakat Ayasofya'nın binası çok kuvvetli, daha pahalı, daha kalın, Süleymaniye ise daha nârin, daha sevimli, daha ferahtır. Allah bilir ki ikisi arasındaki fark İslâm'dan ve küfürden kaynaklanmaktadır. Sanki her biri kendi bânisinin kalbinin kıyafetini giymiştir.”⁵⁷

Temgrûtî câmilerden bahsederken bu mekânlarda görev yapanlar hakkında da bilgiler vermiş onlarla ilgili gözlemlerini aktarmıştır. İmamların açık, belîğ, fasîh ve kısa hutbeler irad ettiklerini aktarmaktadır. Ayrıca namazda Hz. Peygamber (sas)'e salât ü selâm konusunda mübalağa yapmalarının kendisini çok şaşırttığını ifade etmektedir. Müezzinlerin cuma günü insanlar camiye girdiklerinde imam gelinceye kadar güzel, hüznü, düzgün bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm okuduklarını, okuyuşlarının naifliği dolayısıyla

⁵⁶ Evliya Çelebi, İstanbul'un ilk kurucusu olarak Hz. Süleyman'ı, sarayını ise Topkapı Sarayı'nın bulunduğu Sarayburnu olarak tasavvur ederken şehrin ikinci bânisi olarak da Hz. Süleyman'ın oğlu Melik Ruhba'im'in ismini zikreder. Ona göre o da babası gibi aynı mekâna eklemeler yaparak hüküm sürmüştür. İsmail Kara, “Hilafet Merkezi Olarak İstanbul”, *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyum* (14-17 Aralık 2010) (İstanbul, 2011), 189.

⁵⁷ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 114-117. İstanbul'un 16. yüzyıldaki evsafını anlatanlardan birisi de tezkire yazarı ve şair olan Latîfi (ö. 990/1582)'dir.

işitenlerin onları görmeseler küçük çocuklar zannedeceklerini; imamın girişi yaklaşınca da onlardan birisinin ayakta durarak Türkçe uzunca sözler söylediğini belirten Temgrûtî “Allah bilir ki sultanlarına ve onların selefine dua ediyorlar.” ifadelerini kullanmaktadır. Sonra da imamın minbere çıkışından, müezzinlerin caminin içinde ezan okuyuşundan bahsetmektedir.⁵⁸

6. Temgrûtî ve Mağrib Elçilik Heyetinin Sultan III. Murad'ın Huzuruna Girişi ve Divanların Düzeninin Anlatılması

Osmanlı'da elçilik heyeti konaklayacakları yere götürüldükten yaklaşık üç gün sonra mûtat olarak sadrazamı Paşakapısı'nda ziyaret ederek diplomatik görüşmeleri başlatmış olurlardı. Kabulden bir gün önce Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından biri veya çavuş, elçiyi bu görüşme için davet ederdi. Paşakapısı'na çavuşlar, yeniçeriler, asesbaşı ve subaşı eşliğinde gidilirdi. Elçinin odaya girmesinden bir müddet sonra sadrazam da gelir, selamlaşma, şerbet ve tûtsü takdiminin ardından sohbet başlardı. Sohbet esnasında yemek yenirdi. Elçilerin sadrazam ile görüşmeleri aslında padişah tarafından kabul edilmeleri için bir vize mahiyetinde idi. Elçinin sadrazamın yanından ayrılması esnasında sadrazamın ayağa kalkmaması bir gelenek idi. Daha sonra elçiye bir çavuş gönderilir ve görüşmenin iyi geçtiğine dair tebliğde bulunulurdu. Elçilerin padişah ile görüşmeleri için huzura kabul edileceklerin sayısı, görüşme saati ve görüşme konuları sadrazam veya sadâret kaymakamı tarafından tespit edilirdi. Elçiler, padişahın bulunduğu odanın önüne kadar kapıcıbaşı refakatinde gelirdi. Görüşme odasının kapısında bekleyen dört çavuş elçileri içeriye alırdı.⁵⁹

Elçinin Divân-ı Hümâyun'a, padişahın huzuruna çıkışında ise daha büyük merasimler yapılırdı. Elçinin saraya gelişi, kapıkulu ocaklarına maaş verilmesi dolayısıyla yapılan ulûfe divanına denk getirilirdi. Elçilik heyeti bir gün önce saraya hediyelerini takdim eder, teşrifatçı tarafından bu hediyeler defterde kayıt altına alınırdı. Divân-ı Hümâyun, halılarla döşenir, çeşitli mücevherli eşyalarla süslenirdi. Elçi İstanbul tarafında kalıyorsa konağına, Galata tarafından gelecekte Bahçekapı'daki iskeleye gecedan atlar gönderilirdi. Elçilik heyeti güneşin doğması sonrasında Bâb-ı Hümâyun'a gelirdi. Müslüman olan bir ülkenin elçisi ise sabah namazını Ayasofya Camii'nde kıldıktan sonra Bâb-ı Hümâyun'a geçerdi. Karşılama merasimi, Ortakapı'da Fetih Sûresi'nin dinlenilmesi, ikinci avludan Divân-ı Hümâyun'a geçiş ve kendilerine ayrılan yerlere oturuşları ile devam eder ve elçi padişahın huzuruna çıkarılırdı.⁶⁰

Temgrûtî ile aynı yıllarda İstanbul'a gelen elçiler arasında yer alan Dernschwam 1553 yılında İstanbul'da Veziriâzam Rüstem Paşa, Vezir Ahmed Paşa ve diğer saray ricâli ile yaptığı görüşmeleri, ziyaretleri ve hediyelerini anlatmaktadır. Avusturya elçisi Frederik Kregwitz ise 1591 yılında İstanbul'a gelmiş, III. Murad'ın huzuruna kabul edilmiştir. Onunla aynı heyette yer alan tarihçi B. W. Wratislaw ise bu görüşmeleri oldukça ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu anlatıda hediyelerin önceden gönderildiği, sarayın birinci ve ikinci avlusuna gelişlerinden, orada bulunan görevlilerin

⁵⁸ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 124-125.

⁵⁹ Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 71-77.

⁶⁰ İpşirli, “Elçi”, 11/10-11; Emrah Sefa Gürkan, “Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul'u”, *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim* (editörler, Feridun M. Emecen-Coşkun Yılmaz), 1/372-399. <https://istanbultarihi.ist/84-istanbulun-nahiye-ve-mahalleleri-1453-1923?q=canatar> (Erişim 21 Mayıs 2021).

muhteşem düzenlerinden, silah araması yapılmasından, harika halılarla döşeli mücevherlerle süslü Arz Odası'na girişten, orada diz çöküp el öpmelerinden, mühtedi bir tercüman tarafından sözlerinin III. Murad'a aktarılmasından, itimatnamesini padişaha sunup padişahın nâmeyi sadrazama verdikten sonra imparatorun sağlığını soruştundan ayrıntılı bir şekilde bahsedilir. İkrâm edilen yemekte ise pirinç çorbası, kızartma ve haşlama tavuk eti, fırında pişmiş koyun etiyle sebze yemekleri, salata, şerbetlerin olduğunu, yer sofrasında boyalı tahta kaşıkların bulunduğunu, şarap ve bıçak bulunmadığını da belirtmektedir.⁶¹ Elçilerin hükümdarlarından mektup getirmeleri bir zorunluluk olup mektup yoksa görüşme sadece sadrazamla gerçekleşirdi. Elçilik heyeti padişaha mektubu sunduktan sonra bu mektuba alacakları cevap için bazen dört beş ay İstanbul'da kalır, sadrazam, vezirler ve devlet ricâli tarafından misafir edilirlerdi.⁶² Çalışmamıza konu olan Fas elçilik heyeti ise bu açıklamalara baktığımızda oldukça hızlı bir süreç işletilerek huzura kabul edilmişlerdir.

Temgrûtî'nin birlikte geldiği Fas elçilik heyetinin karşılanmasına dair bilgi bulunmamakla birlikte burada Temgrûtî'nin eserine verdiği isim dolayısıyla bir açıklama yapmak gerekecektir. Çünkü Temgrûtî'nin eserine verdiği isim oldukça dikkat çekicidir ve yorumlara açıktır. *Osmanlı Sefâretinde Misk Kokusu* şeklinde çevirdiğimiz bu isim ile ilgili olarak Osmanlı'ya gelen Magripli elçilerin İmparatorluk önünde ikinci seviyede değil onlara emsal bir pozisyonda manasına geldiğini ifade edenler olmuştur.⁶³ Oysa Osmanlı'da devlet ilişkilerindeki öneme göre büyük karşılama törenleri yapılırken⁶⁴ Mağrib'den gelen elçilerle ilgili olarak böyle bir törenin yapıldığına dair Temgrûtî'nin kendi eserinde bile bilgi bulunmamaktadır. Karşılaşma töreni olmasa da bu elçilik heyeti sultan tarafından iyi karşılanmış; vezir evinde misafir edilmişlerdir.

Temgrûtî ve içinde bulunduğu Fas elçilik heyetinin, İstanbul'da kendileri için hazırlanan konaklama yerine gelişlerinin üçüncü günü sultanın huzuruna girmelerine izin verilmiştir:

“Ve sultana getirdiğimiz hediyelerin saraya gitmesi izni verildi. Ve saraya girdik. Ağaçları çok olan çeşitli hayvanların bulunduğu, gerçekten büyük bahçeli bir saray idi. Kubbelere ve odalar vardı. Vezirler, kadılar, kâtipler, emînler, ordu a'yânı, halktan ve a'yândan ihtiyacı olanlar burada toplanıyordu. Özellikle Divan günü ki cumartesi, pazartesi ve çarşamba günleri oluyordu. Vezir onların isteklerini yerine getirene kadar otururlardı. Öğle yemeği yenilir, sonra vezîriâzama, vezîr-i sâni ve vezîr-i sâlîse; iki kadı yani Rumeli ve

⁶¹ İpşirli, “Elçi”, 11/10. Temgrûtî ile aynı yıllarda İstanbul'a gelen Viyana elçisi Busbeck, kaldığı han ve kervansaraylarda en çok etli bulgur pilavı, bazen de bunun yanında bal gümesi verildiğini ifade etmektedir. Türklerin önlerine gelirse balık yediklerini ama bunların temizlerini seçtiklerini belirtmektedir. Türklerin az yemekle yetindiklerini biraz ekmek, tuz, soğan bulurlarsa ve yoğurt da yerlerse artık bir şey istemeyeceklerini de eklemektedir. Eti sevdiklerini, kızarmış yahut kaynatılmış etleri tercih ettiklerini belirten Busbeck, kendi ülkesindeki bir kişinin günlük harcaması ile bir Türk'ün on gün idare edebileceğini de övgüyle ifade etmektedir. Ziyafetlerde ise hamur tatlısı, börek, pilav, koyun, kuzu eti, yemek üzerine şeker ya da bal şerbeti ikram edilmektedir. İçecek olarak su ve ayran, sıra en çok içilenler arasında yer almaktadır. Zeki Arıkan, “Busbeck ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı Araştırmaları IV* (1984), 209-212.

⁶² İpşirli, “Elçi”, 11/11.

⁶³ “Tahkîrü'l-Etrâk. “Nefhatü't-Temgrûtî” tûvessiku unsuriyyete'l-Osmâniyye”, *Osmanlı* (2019) (Erişim 12 Aralık 2020).

⁶⁴ Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 71-77.

Anadolu kadıları girdikten sonra sultanın huzuruna girmeleri için izin verilirdi. Reîsülküttâb ve reisü beytilmâl de huzura girer fakat başkaları sultanı göremezdi.”⁶⁵

Temgrûtî, Osmanlı devlet yapısı ile ilgili gözlemlerini anlatmaya devlet ricâliyle devam etmektedir. Protokolde Rumeli kadısının sonra Anadolu kadısının daha sonra vezirlerin yerlerinin geldiğini dolayısıyla bu devlet ricâlinin önderlikte, giyimde ve meclisteki yerlerinde de farklılıklar olduğunu belirtmektedir. Onların sultan huzurunda duruşlarından övgüyle bahsetmektedir:

“Onlar kadar hürmeti gözeten kimseler görmedim. Sultanın huzuruna girdiklerinde hiçbiri oturmaz, edebli bir duruşla namazda duruyorlarmış gibi bir duruşla ellerini bağlayarak dururlar. Kimse konuşmaz. Rumeli Kadısı arz edilmesi gereken şer’î meseleleri ve azil meselelerini sultana alçak bir sesle sunar ve ondan cevabı alınca geri geri çekilir. Sonra Anadolu Kadısı da aynı şekilde sunar. Vezîriâzam asker meselelerini sununca iki vezir görüşlerini arz eder. Sonra reisülküttap, sonra eminü beytilmal mülk meselelerini arz eder. İsmi defterdardır. Cevaplarını alınca çıkarlar. Sultanın yanında elinde altın bir değnek bulunan hâcib dışında kimse kalmaz.”⁶⁶

Temgrûtî, Osmanlı sultanından “Türk ve Rum beldelerinin Türk Meliki, sultânü’l-berreyne’l-bahreyn, hâdimü’l-hameyni’ş-şerifeyn, sâhibü’l-Kostantiniyyeti’l-uzmâ Hakan” diye bahsetmektedir.⁶⁷ Temgrûtî'nin devlet ricâli ile sultan arasındaki ilişkide dikkatini çeken bir husus yer almaktadır ki bunu şöyle ifade etmektedir: “Sultanın muallimi çağrıldığı zaman hep sultanın huzuruna çıkardı.” Burada Temgrûtî, şeyhülislâmın muallim olarak bahsetmektedir. Yoksa Osmanlı’da dinî, siyasî, hukukî meselelerde en önemli şahsiyetlerden birisi olan şeyhülislâmın Temgrûtî tarafından hiç hatırlanmamış olması mümkün değildir. Özellikle 16. yüzyıl, şeyhülislâmlar için yetki ve sorumluluklarının artırılması açısından dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.⁶⁸

Osmanlı’da padişahların kardeş katli olayına vurgu yapan Temgrûtî aynı zamanda halkın sultana olan bağlılığını ve sevgisini de kitabına konu edinmiştir: “Burada sultanlarını çok seviyorlar, halkın kalbinde sultana sevgi çok büyük gerçekten. Sultani tanımayan, yemek yediğinde sultana, onun salâhiyeti ve bekâsı için dua etmeyen kimseyle karşılaşmazsın neredeyse.” şeklindeki müşâhedesini ifade etmektedir.⁶⁹

Vezirler ayrıldıktan sonra Temgrûtî ve arkadaşları sultanın huzuruna girmişler; selâm vermişler ve yanlarında getirdikleri mektupları hâcibe teslim ettikten sonra ayrılmışlardır. Mağrib sultanından getirdikleri hediyeleri ise huzura girmeden önce görevlilere verdiklerini, sultanın gelen hediyelerden hoşnut olduğunu belirtmektedir.⁷⁰

Yapılan görüşmeden sonra İstanbul’da bir gün daha kalarak sultanın onlar için verdiği ziyafete katılmışlardır. Temgrûtî bu noktada Sultan Mehmed’in bu şehri Rumlardan alıp fethettiğini tekrar vurgulayarak kendilerinin de Sultan Murad b. es-Sultan Selîm b. es-Sultan Süleyman’a hediye ile geldiklerini anlatmaktadır.⁷¹

⁶⁵ Temgrûtî, *en-Nefhatü’l-miskiyye*, 122-125.

⁶⁶ Temgrûtî, *en-Nefhatü’l-miskiyye*, 123.

⁶⁷ Temgrûtî, *en-Nefhatü’l-miskiyye*, muhakkik notu 31-36.

⁶⁸ İpşirli, “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/91-92.

⁶⁹ Temgrûtî, *en-Nefhatü’l-miskiyye*, 123-124.

⁷⁰ Temgrûtî, *en-Nefhatü’l-miskiyye*, 123-124.

⁷¹ Temgrûtî, *en-Nefhatü’l-miskiyye*, 126.

7. Mağrib Elçilik Heyetinin III. Murad'ın İki Elçisiyle Birlikte Merakeş'e Gitmeleri ve Mevlid-i Nebî Merâsimine Katılmaları

Temgrûtî ve elçilik heyetinin dönüş vakti geldiğinde sultanla vedalaşmak için kendilerine izin verilmiş, onlar da sultanın bulunduğu kubbeye girerek selamlamışlardır. Bu törenden önce kendilerine değerli kıyafetler giydirilmiştir. Kubbenin kapısında elbiseleri güzel, lisanları düzgün olan seçkin Memlûkler bulunmaktadır. Sultan, Mağrib Sultanı Ahmed eş-şerif el-Haseni'ye cevap mektupları ve kıymetli hediyeler vererek heyetle birlikte Fas'a gitmek üzere iki elçi göndermiştir.

7 Şaban /1590 yılı Pazar günü elçilik heyeti yola çıkabilmek için Beşiktaş'ta kaptanın konağında üç gün kalmışlar, Perşembe günü sabah erken saatlerde 10 gemi ile yola çıkmışlar, sultanın denizde dinlenme esnasında olduğunu görünce onu selamlamışlardır. Heyetin Fas'a dönüş güzergâhları ise şu şekildedir: Midilli Adası, Sakız Adası, Kızılıhisar, oldukça kötü geçen bir deniz yolculuğundan sonra varılan Endre (Andra/Andros) ve Menekşe Adası, Kurun/Koron, Mudund/Modon, Adzen/Dzon Limanları; 1 Ramazan 998/1590 Çarşamba günü denizde olan heyet Pazartesi günü Trablus limanına varmıştır. Sonra Cerbe Adası, Safakos, Munastır, Sûse'ye, Kalibiye Limanı, Benzert, Tabarka, Unnab/Annab, Bicâye'ye ve Küçük İstanbul dediklerini ifade ettiği Cezâyir. 7 Muharrem 999/30 Ekim 1590'da Cezâyir'den çıkan gemi önce Hüneyn, sonra Titvan Limanı'na varmıştır. Temgrûtî ve elçilik heyeti Safer ayında başşehir Merakeş'e doğru yola çıkmıştır. 10 Rebiülevvel 999/5 Şubat 1591'in mevlid-i nebî günü Sultan Ahmed el-Mansûr'un huzuruna kabul edilmişlerdir. Bu yıl yapılan merasimin önemli bir tarafı Merakeş'te sultanın huzurunda Mağribli elçilerle birlikte İstanbul'dan gelen iki Osmanlı elçisinin bulunması idi. Türk elçilerini sarayında ağırlayan Ahmed el-Mansûr, elçilerin Mağrib'de bulunduğu dönemde gerçekleşen mevlid-i nebî törenlerine⁷² oldukça özen göstermiştir. Bu özen göstermede dönemin süper gücü olan Osmanlı Devleti'nin Padişahı III. Murad'ın 996/1588 yılında mevlid-i nebî kutlamalarını resmî hale getirmiş olmasının etkisi olabilir de⁷³ unutmamak gerekir ki Mağrib'de bu törenler üç asır önce Merinîler döneminde resmî hale getirilmiş idi.⁷⁴

Temgrûtî, Türk elçilerle birlikte Sultan Ahmed el-Mansûr'un huzuruna çıkışlarını şu şekilde anlatmaktadır:

“Bizim selâmetle dönmemiz dolayısıyla sultan çok sevindi, yüzü aydınlandı ve Allah'a hamdetti. Bizim konaklamamız için emir verdi. Ve bizimle birlikte İstanbul'dan gönderilen Türklerin konaklamaları ve bol bol ikram edilmeleri için emirler verdi. Hediyeleri sunduk, sefâreti anlattık, bize oldukça ikram yapıldı, çeşit çeşit yemekler, meyveler... Saraya mevlid-i nebîde gelmiş olduk. Sultan dedesi olan Hz. Muhammed'i tazîm etmek için mevlid merasimlerine oldukça önem verdi. Merasim için halkı ve herkesi sarayına davet etti. Sarayın salonuna geçtik, güzel bir şekilde karşılandık. Saray çok güzeldi,

⁷² Bu törenlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Zehra Gözütok Tamdoğan, “Mağrib'in Sa'dî Sultanı Ahmet el-Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merasimleri”, *İstem* 17/34 (Kış 2019), 459-475.

⁷³ III. Murad döneminde Mevlid kandili kutlamaları münasebetiyle hazırlanan “Tezkire-i Şerife” ile mevlid kandili ve diğer kutsal sayılan gecelerde minarelerde kandil yakılması geleneği başlatılmıştır. İsmail Ceran, “Sa'dîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39/408; Ceran, *Fas Tarihi*, 577-578; Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler*, 39; Ayşe Müşerref Kot, *16. Yüzyılın İlk Yarısındaki Osmanlı Tarihçilerinin Saltanat Kurumuna Bakışı ve Algısı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 74.

⁷⁴ Gözütok Tamdoğan, “Mağrib'de Mevlid-i Nebî Merâsimleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* L (2019), 99-132.

çok değerli kıymetli süslerle süslenmişti. Yüksek kubbeleri, renkli ipeklerle tefriş edilmiş, benzeri görülmemiş, çeşitli şekiller, mermer sütunlar...İnsanlar makamlarına, yakınlık mertebelerine göre girdiler saraya. Herkes yerini aldı. Şerifler, kadılar, sâlihler, vezirler, kumandanlar, kâtipler, fakîhler, davetliler, askerler... Herkes kendini âdetâ cennet-i naîmde imiş gibi hayâl etti. Sultan en güzel kıyafetleriyle kendi makamına oturdu. Heybeti vardı, vakarı vardı, herkes onun güzelliği azameti karşısında şaşkınlık içindeydi. Şehirlerden, bâdiyelerden gelenler onu selamladı.”⁷⁵

Temgrûtî, Sultan el-Mansûr döneminin 999/1591 yılı mevlid-i nebî kutlamalarının yapıldığı ve hemen her yerden gelen konuklarla dolu olan Kasrûlbedî Sarayı'nı ve yedi gün süren bu merasimleri oldukça ayrıntılı olarak tavsif etmiştir.⁷⁶ Fakat İstanbul'da iken sultanın huzurunda katıldığı töreni ve sarayı bu kadar ayrıntılı anlatmayı tercih etmemiştir.

Temgrûtî katıldığı mevlid merasiminden sonra annesinin ve kızının vefât haberlerini almış üzüntü içerisinde memleketine dönmek için izin istemiştir. Ahlâkından ve ilminden övgüyle bahsettiği yol arkadaşı Fiştâlî ile Merakeş'te vedalaşmış, 999 yılının Cemâziyelevvel ayının son günlerinde (Mart 1591) Merakeş'ten yola çıkarak 1 Cemâziyelâhir/27 Mart 1591 Çarşamba günü Temgrût'a ulaşmıştır. Yaklaşık 15 ayı deniz ve limanlarda olmak üzere toplam 25 ay süren bu yolculuk dolayısıyla ailesini ve dostlarını çok özlediğini belirterek hasret duygularını ifade etmiştir.⁷⁷

Sonuç

1589 yılında Mağrib Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetindeki Temgrûtî, asıl elçinin yanında bulunan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Elçilik heyetinin asıl sefiri olan Faslı devlet adamı ve tarihçi Ebû Fâris Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Fiştâlî'dir. Sekiz cilt olduğu ifade edilen eserinin bu elçilik yıllarına ait kısmına henüz ulaşamamıştır.

Temgrûtî, güzergâhında bulunan şehirleri özellikle İstanbul'a kadar olanları daha çok başka yazarların anlatılarıyla vermiş, içtimaî kültürel hayata dair kendi gözlemlerine fazla yer vermemiştir. Bu da kitap boyunca sanki bu şehirleri kendisi görmemiş gibi bir his uyandırmaktadır. İstanbul'a gelince Batılı sefir ve seyyahların aksine fazla ayrıntı vermemiştir. Aynı yıllarda İstanbul'a gelen birçok sefir veyahut diğer görevlilerin ayrıntılı olarak verdiği yerler arasında Fatih Külliyesi yer alırken Temgrûtî'de hiçbir bilgi, gözlem, hikâye yoktur. İstanbul'da kitap ve kütüphanelerin çokluğunu ifade etse de ulemânın çokluğundan ve bazı ilim meclislerine katıldığından bahsetse de isimlerinden yahut katıldığı ilim meclislerinin özelliklerinden bahsetmemektedir. Oysa diğer şehirlerde ilim meclislerine katılıp ulemâdan icâzetler almış ve bunları eserinde anlatmıştır.

Temgrûtî Osmanlı'nın Tunus ve Cezayir'deki zulmünden bahsetse de bazı topraklara geldiğinde Hıristiyanlara karşı Osmanlı'nın kazandığı zafer ve fetihleri övmekte ve hatta onların yönetimlerinin devamı için dua etmektedir. Fakat her halükârda hilafetin Sa'dî şeriflerinin hakkı olduğunu vurgulamakta hatta İslâm âleminin o günkü halifesi olan Osmanlı padişahı ile kendi sultanını aynı cümle içerisinde

⁷⁵ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 172-173.

⁷⁶ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 142-146, 174-179. Bu törenlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Zehra Gözütok Tamdoğan, "Mağrib'in Sa'dî Sultanı Ahmet el-Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merasimleri", *İstem* 17/34 (Kış 2019), 459-475.

⁷⁷ Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye*, 179-188.

zikretmektedir. Elçilik heyetinin Fas'a dönmesinden sonra Sa'dî ordularının Sudan topraklarını ve özellikle de altın kaynakları, uleması ve kütüphaneleriyle meşhur Tinbüktü şehrini istilası etmesi Sultan Ahmed el-Mansûr'a oldukça büyük mevkiler kazandırmıştır. Bu zenginliğe kavuşmanın İstanbul'la yapılan görüşmelerle ne kadar alakası olmuştur bilinmemekle birlikte siyasî bir mesele olması sebebiyle bu çalışmayı aşmaktadır. Dolayısıyla biz Temgrûtî'nin İstanbul temasını içtimaî vurguları nispetinde incelemiş bulunmaktayız.

Kaynakça

- Ak, Sibel. *TSMK'da Bulunan III. Murad Tuğrasının Desen ve Renk Yönünden İncelenmesi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Amr Ebü'l-Fazl. "Rihletü'l-fakîh et-Temgrûtî min ehemmi'r-rahâlâtî'd-diblumâsiyye elleti urifehe'l-âlem". *el-İttihâd* (2012). Erişim 12 Ağustos 2021. <https://www.alittihad.ae/article/81830/2012/>
- And, Metin. *16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam*. İstanbul: Akbank Yayınları, 1993.
- Anker, Hakîm. "et-Temgrûtî. Mağribî fî sefâretin resmîyetin ilâ İstanbul âm 1589". *Âdâb ve Fünûn*. Erişim 23 Mart 2021. <https://www.alaraby.co.uk/>
- Arikan, Zeki. "Busbeck ve Osmanlı İmparatorluğu". *Osmanlı Araştırmaları IV* (1984), 197-224.
- Aydın, Bilgin. "16. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme". *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 40 (2012), 435-451.
- Aykut, Nezihî. "Damad İbrâhîm Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/440-441. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ayşe Sultan Çeşmesi. Erişim 15 Ağustos 2021. <http://www.suvakfi.org.tr/cesme/ayse-sultan-cesmesi-h-1012-m-1603/1227/>
- Balci, İsrâfil. "İstanbul'un Fethine İlişkin Hadis Rivayetlerine Farklı Bir Yaklaşım". *Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu 2* (27-29 Mayıs 2014), 859-889.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Erişim 5 Nisan 2022. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Bilge, Mustafa L. "Fas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bilgicioğlu, Banu. "Sarây-ı Atîk-i Âmire". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/122-125. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Börekçi, Günhan. "1589 Beylerbeyi Vak'ası Sırasında Çıkan Büyük İstanbul Yangını". *I. Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu* (29 Mayıs-1 Haziran 2013) Tebliğ Özeti.
- Canatar, Mehmet. "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri (1453-1923)". *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İdari Yapı*.3/218-245. Erişim 21 Mayıs 2021. <https://istanbultarihi.ist/84-istanbulun-nahiye-ve-mahalleleri-1453-1923?q=canatar>
- Ceran, İsmail. *Mağrib'de Sa'dîler (1511-1659)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Ceran, İsmail. "Sa'dîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/408. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ceran, İsmail. *Fas Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 2012.
- Danişmend, İsmail Hamî. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. 6 Cilt. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2. Baskı 2011.
- Eğûsân, Nûreddin. "et-Te'sîrâtü'l-Hadariyyetü'l-Osmâniyyeale'l-Mağrib Hilâle'l-Karni 16". *Mecelletü Lexûs* 7 (Kasım 2016), 77-88.

- Erünsal, İsmail E. "Sahaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/504-506. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Eyice, Semavi. "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve İstanbul'un Görünümü". *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, 1-2*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988, 99-107.
- Gözübüyük, Sevil. "Osmanlı-Fransa İlişkilerinde Diplomatik Protokol Unsuru Olarak "İskemle" (XVI.-XVII. Yüzyıllar)". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 5/6 (2018), 98-117.
- Gözütok Tamdoğan, Zehra. "Mağrib'in Sa'dî Sultanı Ahmet el-Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merasimleri". *İstem* 17/34 (Kış 2019), 459-475.
- Güler, Turgut. *Deryâlar Sultanı: Barbaros Hayreddin Paşa'nın Romanı*. Erişim 21 Temmuz 2022. <https://books.google.com.tr/books?id>
- Gürkan, Emrah Sefa. "Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul'u". *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim*. Editörler, Feridun M. Emecen-Coşkun Yılmaz. 1/372-399. Erişim 01 Mayıs 2021. <https://istanbultarihi.ist/84-istanbulun-nahiye-ve-mahalleleri-1453-1923?q=canatar>
- Ğâşî, Mustafa. *er-Rihletü'l-Mağribiyye ve's-Şarku'l-Osmâniyye*. Beyrut: Müessesetü'l-İntişârî'l-Arabî, 2015.
- Harekât, İbrahim. *es-Siyâse ve'l-Müctema' fi'l-asri's-Sa'dî*. Dârülbeyzâ: Dârü'r-Reşâdî'l-Hâdise, 1408/1987.
- İpşirli, Mehmet. "Elçi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/3-15. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-92. İstanbul, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. "Kâdî İyâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/116-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kara, İsmail. "Hilafet Merkezi Olarak İstanbul". Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyum (14-17 Aralık 2010) İstanbul: 2011, 187-199.
- Karataş, Ali İhsan. "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları". *İstem* 6/11 (2008), 47-77.
- Kavas, Ahmet. "Sudan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/459-461. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kavas, Ahmet. "Temgrût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kavas, Ahmet. "Osmanlı-Afrika İlişkileri". Erişim 14 Mart 2019. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/383/osmanli-_afrika_iliskileri
- Kayapınar, Hasan-Korkmaz, Ömer. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-ı Semân ve Süleymaniye Örneği)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10-54 (2017), 1018. Erişim 21 Temmuz 2022. Doi: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434670>
- Kazıcı, Ziya. "Abdülmelik b. Muhammed el-Mehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/271. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kot, Ayşe Müşerref. *Yüzyılın İlk Yarısındaki Osmanlı Tarihçilerinin Saltanat Kurumuna Bakışı ve Algısı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kulat, Mehmet Ali. "İstanbul'un Fethini Müjdeleyen Hadisin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi* 37/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2001), 5-23.

- Kurtaran, Uğur. "Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar ile Bu Kaynakların İncelenmesindeki Metodolojik ve Diplomatik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme". *OTAM* 38 (Güz 2015), 107-139.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "İki Arap Âlimin Gözünden XVI. Yüzyılda İstanbul", *Osmanlı İstanbulu I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler* (2014), 71-86.
- Kütükoğlu, Bekir. "III. Murad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/172-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Mac Lean, Gerald-Matar, Nabil, *İngiltere ve İslam Dünyası 1558-1713*. çev. Bilal Genç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- el-Moudden, Abderrahmane. "The Ambivalence of Rihla: Community Integration and Self-Definition in Moroccan Travel Accounts, 1300-1800". *Muslim Travellers*. ed. Dale F. Eickelman-James Piscatori. London: Routledge, 1990), 69-84.
- Mûhan, Velîd. "er-Rihletü'l-Mağribiyye nahve's-şarki'l-Osmânî fi'l-fetretü'l-hadîseti beyne'l-ehdâfi's-sefâriyyeti ve'n-nevâya'l-hafiyye-rihletü't-Temgrûtî nemûzecen-". Erişim 2 Temmuz 2021. <https://www.albahboha.com/news377.html>
- Mutlu, Betül. "15. Yüzyılda Hitay'da Bir Timurlu Sefir: Gıyaseddin Nakkaş'ın Hitay Gözlemleri". *CIU Cyprus International University Folklor, Edebiyat* 17/67 (2011/3), 125-136.
- Provençal, E. Levi. "Al-Tamgrûtî". *The Encyclopadia of Islam (New Edition)*. Fascicul 165-166. X/171. Leiden, 1998.
- Reyhanlı, Tülay. *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Savaş, Ali İbrahim. *Osmanlı Diplomasisi*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Tahkîrû'l-Etrâk. "Nefhatü't-Temgrûtî" tüvessiku unsuriyyete'l-Osmâniyye". *Osmanlı* (2019). Erişim 12 Aralık 2020. www.3thmanly.com
- Temgrûtî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali. *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye: 1589*. thk. Muhammed es-Salihî. Ebûzabî: Dârü's-Süveydî, 2007.
- Yavuz, Hulusi. "Ahmed el-Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yıldız, Kenan. "Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları". *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. 1/486-503. Erişim 24 Mayıs 2021. <https://istanbultarihi.ist/24-sehir-topografyasina-etkisi-bakimindan-osmanli-donemi-istanbul-yanginlari>
- Yılmaz, Fikret. "İstanbul'da Siyasal Olaylar Kronolojisi (1453-1826)", *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Siyaset ve Yönetim 1*. Erişim 25 Mayıs 2021. <https://istanbultarihi.ist/40-istanbulda-siyasal-olaylar-kronolojisi-1453-1826>
- Zimâme, Abdülkadir. "Mea Ebi'l-Hasan et-Temgrûtî fi rihleti ile'l-Kostantiniyye". *Menâhil*, 25 (1982), 222-236.

Ek 1: Melchior Lorichs'in 16. Yüzyıl İstanbul Sefiri İken Yaptığı Resimlerde Haliç'in iki yakasından bir görüntü. <https://www.tr.travelogues.gr/>

